

G e l l n e r , H a v l í č e k a N e u m a n n

Milý Rudolfe,

od té doby, kdy jsem poprvé četl staročeskou báseň Václav, Havel a tábor, mne nejvíc zajímal ten prostřední z nich. Dva krajní členové titulní trojice jsou vcelku jasní a neproblematičtí (protože jasní jsou sami sobě); neskrývá se v nich žádné tajemství ani vnitřní, osobní napětí. Reprodukují vášnivě názory a mínění společenské skupiny, s kterou se ztotožnili, znají vždy a na všechno tu jedi- ně správnou odpověď, o ničem nepochybují - nemají indi- viduální tvář a chybí jim psychologická hloubka. Nenesou osobní zodpovědnost a nemusí se trápit rozhodováním: rozhodne za ně vždy nadosobní pevná doktrina. S "kolísa- jícím" Havlem je to podstatně jiné - je si vědom, že v každém okamžiku se dějí dějiny, že on sám je nejen je- jich objektem, ale i jejich subjektem, že aspoň trochu záleží i na jeho rozhodnutí. Je drcen mezi dvěma mlýn- skými kameny kompaktních protichůdných ideologických systémů, které nedopřávají samy sobě ani jiným luxus se- bereflexe, pochybností a možnost volit a brát tím na se- be spoluzodpovědnost. Proto se mu od obou stran dostane hanlivé příjímí Vrtoch (že se mezi "stranami vrtieše"), a on sám to nijak neodmítá; přiznává: "Co mám činit, to- ho ještě právě nevědě" a o něco dál: "Mnohoť ještě mám pochybenie, ještěť tuto při mně plné zprávy nenie." Ne- tají před Václavem ani před táborem, že se musí "vrtěti,

ponidž jistoty od vás ižádné pravé nemohu mieti", ale chce se otevřít argumentům, chce je sám posoudit: "Dávnoť sem žádal toho, bych byl zpraven kdy té při od něko-ho." To je postoj, který už antika pokládala za lidsky vrcholný; v antických dramatech nejen lidé, ale i bohové často naléhavě prosí o poučení. Od svých protivníků však za to Havel sklídí jen posměch a nenávist; katolík Václav to říká s drastickou otevřeností: "zradě se rovná ten tvuo jazyk třetí", a tábor si zřejmě myslí totéž. Je to situace, kterou literárně za půl století zopakoval K. Čapek v apokryfu o ukřižování. Česká literární historie se shoduje s Václavem a táborem dodnes: Havel je pro ni více méně pořád jen ten "vrtoch", nic víc.

Jak je vidět, nemá to Havel v české literatuře a v českém společenském myšlení lehké. Ostatně to neplatí jen pro Havla, ale i pro jeho "zdrobnělého" Havlíčka. Jeden příklad na to Ti chci k Tvému jubileu popsat, protože se týká autorů Tobě blízkých.

Je vcelku známo, že F. Gellner měl těsný vztah k dílu K. Havlíčka, už jako ilustrátor. Podstata tohoto vztahu byla po Gellnerově smrti také předmětem úvah. Zvláště zajímavé je Neumannovo hodnocení tohoto vztahu; ve své přednášce o Gellnerovi z r. 1929 uvedl, že Gellner se s oblibou vracel k ironickému srovnávání "hodného Jendy se zlým Vendou, krotkého Karla Havlíčka s divokým Michalem Bakuninem, šosáka s dobrodruhem" - jak je vidět, vede se tu vlastně spor o Havlíčka, o jeho vnitřní hod-

notu; je představen jako "hodný" a "šosák". - Takový výrok o Havlíčkovi jsem však v Gellnerově díle nenašel; zato se něco velmi podobného najde v Českých zpěvech samotného S. K. Neumanna. V jeho básni se vykládá o setkání dvou rebelantů - Havlíčka a Bakunina. Havlíček je bodrý, prostý, touží po míru, jedním slovem dobrák; jen občas si dovolí být trochu "uštěpačný" vůči vládě a církvi, na víc se nevzmůže. Za tyto maličkosti byl podle Neumanna deportován, což stálo život jeho, manželku i dceru - strašný to nepoměr mezi "zločinem" a trestem. Proti němu postavil Neumann Bakunina - podle měřítek vlád skutečného "zločince", přímo gejjzír vzpoury a odporu. Následek toho byl, že se ho vlády bály. A proto se dožil vysokého věku, "nezkřivili mu ni vlásku, zlobu s úroky jím vrátil. Svoji ke svobodě lásku mučednictvím nezaplatil." Slohově a motivicky postavil Neumann text básně na protikladu zákon - zločin; Havlíčkova chyba byla, že věřil v "zákon" a ctil ho - za to ho pak vezli do Brixenu "jménem zákona a krále"; zato Bakunin byl podle Neumanna "zločinec", vrhal se "ze zločinů ve zločiny" - a to se mu i osobně nakonec rentovalo. Neumann tak postavil plamennou anarchii Bakuninovu s její vůlí i zvůli proti zdrženlivé evoluční zákonné taktice Havlíčkově. Neudělal víc, než že jinak formuloval starý bolavý problém českých dějin ztělesněný v protikladu Sabina - Frič kontra Havlíček, a jako anarchista odmítl tím vlastně Havlíčkův článek O zákonném odporu, který lze považovat za Havlíčkovu

ideovou, politickou a mravní závěť (nebylo to poprvé, co se celý tento problém opozice "zákona" a "násilí" zobrazil v české literatuře; už v polovině 80. let ho učinil jedním z hlavních konstrukčních motivů Al. Jiřásek v Psohlavcích, tím, že na něm v rovině postav založil protiklad Koziny na straně jedné a Matěje Přibka na straně druhé).

Anarchista Neumann tedy zcela jednoznačně odmítl negativní, submisivní podstatu Havlíčkova zákonného odporu, který byl pro něho projevem Havlíčkovy "bílé duše", a postavil ho do opozice proti Bakuninově "revoluci mstivé".

Není zde pro nás důležité, zda Neumann přibližně o dvacet let později podsunul toto své pojetí Havlíčka Gellnerovi bezděčně, nebo záměrně (sám fakt tohoto textového manévru je ovšem třeba do kritických vydání děl obou básníků uvést), podstatnější je, jaký byl skutečný vztah Gellner-Havlíček. Ani ten není zcela idylický. Havlíček byl Gellnerovi jistě blízký jako básník, svým ironickým a demaskujícím postojem k světu.

Když Gellner dospěl do stadia krajní deziluze a nepochybně ("Příteli, pojď se oběsit", "V duši zbyla disharmonie", atd.), spojil se s tím u něho i zvrat v hodnocení lidu. Projevilo se u něho pohrdavé přezíraní tupým, nemyslicím, inertním "davem", typické pro individualistického příslušníka mladé zklamané rebelentské duchovní elity. To mělo své kořeny v dobové situaci mimoliterár-

ní, ve zklamání z neúspěchů akcí mládeže v 90. letech, v odporu k evoluční taktice sociální demokracie atd., a mělo to i své hluboké kořeny literární, v tradici byro-
novského romantismu a jeho kultu titánského jedince; obojí se nakonec u Gellnera propojilo, jak je vidět v sa-
tirické básni "Ať žije sociální demokracie (z r. 1902),
v níž nařiká, že zmizela r o m a n t i k a z doby ko-
muny".

Pochybovat takto o hodnotě lidu (nebo "davu") byla u nás novinka; v české literatuře 19. století byl lid glorifikován; lidové, demokratické a plebejské základy českého národního hnutí pochybnosti tohoto druhu téměř zásadně vylučovaly. Teprve generace 90. let začala tyto hodnoty analyzovat, rozvíklávat a někdy přímo zpochybňovat, a Gellner v tom došel nejdál. Tu se nám objevuje dia-
chronní textová vazba zcela nečekaná - Gellner k tomu užil téměř citátového odkazu k dílu Karla Havlíčka, když napsal: "Noc byla věčná jako hloupost lidská", což není nic jiného než textový odkaz na 8. zpěv Tyrolských elegií: "Hory, skaly ohromnější ještě než je hloupost mezi náro-
dy, Temná noc jak naše svatá církev". Motivem zkla-
mání z davu, z hlouposti lidské, pak Gellner dokonce vy-
vrcholil svou první sbírku:

Na místo vzdoru ohněm planoucího
viděl jsem skleslost davu stupidního,
žvýkajícího novinářský tlach.

Gellner měl tedy také "svého" Havlíčka - sice jiného než

mu imputoval Neumann; jde však o to, zda autentičtějšího.

Verše z Tyrolských elegií lze konec konců brát jako masku. Téma lidu, jeho úrovně, aktivity atd. bylo však skutečně jedním z ústředních témat Havlíčkova myšlení a publicistiky, vracel se k němu znovu a znovu, až s jistou obsesí. Možnost vůbec o něm reálně uvažovat, nepokládat romantické axioma dokonalosti lidu za dané, si v celém rozsahu a naléhavosti připustil u nás v nové době v celé hloubce a rozsahu jako první a na dlouhou dobu i jediný. Zvláště pak na konci své veřejné novinářské činnosti se k tomuto tématu vracel stále častěji, a to v souvislosti s účtováním výsledků a zkušeností z revoluce 1848-49 a s úsilím vytvářet perspektivní program další činnosti pro těžká léta, jejichž příchod jasně viděl. Už na konci r. 1849, kdy cítil hrozící likvidaci Národních novin, vysvětloval, že útlak některého národa je zaviněn jím samým, a to jeho nevzdělanou částí, která se dá i proti vlastním zájmům "zneužívat k potlačení celého národa", a učinil z toho závěr, že jedinou cestou k svobodě je "všeobecné vzdělání národa".

V článku Vytrvalost opozice z poloviny r. 1851 psal, že nevzdělaný nebo mravně zkažený lid si nedovede svobodu a právo vydobýt, a získá-li je shodou okolností, nezachová si je; připustil přímo a odvážně, že "nás národ v tomto smutném stavu se ještě z v ě t š i n y (!, prolož. zde) nachází", a vyvodil z toho praktickou direktivu, že

je totiž třeba všemi způsoby a cestami vzdělávat národ "duševně" i srdečně" - zvláště to druhé je třeba zdůraznit, protože se na to při výkladech Havlíčkova programu zapomíná.

Za čtrnáct dní nato se k tématu znovu vrátil, v souvislosti s výkladem o sbírkách na Národní divadlo. Obsahově téma nijak neobohatil ani neprohloubil, zato ho však nadal neslýchaně vroucím osobním citovým tónem a patosem. Pro vnímavého čtenáře Havlíčkovy publicistiky je jedním z nejsilnějších zážitků pozorovat a prožívat, jak je Havlíčkův jazykový slon obecně determinován obrovským napětím mezi bouřlivým a nezkrotným temperamentem autorovým a jeho až nadlidskou námahou, s jakou tento temperament zároveň krotí a ukázněje, jak chce věcnou a klidnou argumentací přesvědčovat, vést bez emocí, racionálně vychovávat, ponechávat adresátovi svobodnou aktivitu rozhodování. Povoloval svému dravému temperamentu jen tam, kde proti němu stál protivník, jímž pohrdal; pak se jeho ukázněný styl měnil v nástroj útoku, k němuž autor využil všechny možné efekty a postupy publicistického stylu. Co však v Havlíčkově publicistice téměř vůbec chybí, je jazykově slohový reflex osobního citu zraněného, osobní bolesti. Příklad, který uvedeme, je jednou z mála výjimek. Z textu číší náraz zoufalství nad projevy zotročilosti lidu, zoufalství plynoucí z pocitu osamělosti, který Havlíčka zřejmě na chvíli ovládl, a beznadějností celého úsilí, jemuž obětoval všechny své síly, své soukromí, svou rodinu a

nakonec i sebe. Překonal však tento nával deprese způsobem jemu vlastním. Protože jde o jeden ze slohových i myšlenkových vrcholů Havlíčkovy publicistiky a české publicistiky vůbec a protože právě tento úryvek ukazuje zcela přesvědčivě zásadní rozdíl v pojetí lidu Havlíčkově a Gellnerově, nebude snad na škodu uvést úryvek celý.

Kolikráte jsem již od lidí protivné strany, od takzvaných dobřesmysšlejších, od těch, kteří nespokojení jsou, že lid náš vyšel z poručnictví a z poddanosti jejich, říkati slyšel, že jest každý blázen, kdo se lidu ujímá, pro něj účinkuje a se obětuje, poněvadž za to nikdy nenajde vděčnosti. Nedá se ovšem upříti, že mají pravdu v mnohém ohledu. Ale člověk, který má na zřeteli všeobecnost, pokrok a vyšší účely, nesmí se ohlížeti na podobné smutné stránky tohoto světa: lidumil, který jsa puzen láskou k vlasti a k národu, který upřímně přeje zemi své a národu svému lepší budoucnost, musí z jiného stanoviska považovati tyto věci. Když se lidu ujímáš, proň pracuješ aneb v nebezpečí se vydáváš, nesmíš nikdy za to očekávati to, co jmenujeme v obyčejném životě vděčnost. Pokud jde všechno dobře, přijmou od tebe s radostí všelikou práci, budou tě třeba i chváliti aneb i v hospodě na tvé zdraví píti: přijdeš-li ale na této cestě své do nebezpečí, k ourazu, neočekávej od nich nikdy pomoci aneb oběti, neočekávej také a nespolehej se nikdy na ně, kdyby k provedení něčeho zapotřebí bylo také pomoci a oběti z jejich strany. Že tomu jest tak a nejinak, kdož by se divil? Jest to věc zcela přirozená a pošetilý jest každý, kdo očekává něco lepšího, neboť ošizen bude a trpce zklamán v nadějích svých každý, který hledá vděčnosti a odměny od lidu za své práce pro lid. Vždyť právě proto se ujímáme lidu, aby se zvelebil, aby pokročil ve vzdělanosti a skrze ni k lepšímu životu: jestli se tedy ujímáš o nevzdělané a zanedbance, o lidi otrocky vycho-

vané a otrocky smýšlející, kterak od nich očekávati můžeš způsoby vzdělanců a svobodných, vyšších tvorů? Kdo seje les, kdo zakládá sad, zřídka se dočká sám ovoce a užitku: ale jak bídný by byl svět, kdyby proto již nikdo sady zakládati a lesy sítí nechtěl? Kdo tedy se chce ujímati lidu, musí k tomu míti jiné a vyšší pohnutky nežli vděčnost a odměnu od něho: ve zdaru svého díla, ve svém srdci a ve vděčném, přátelském uznání malého počtu svých stejně smýšlejících musí hledati jedinou odměnu, nechce-li býti brzy zklamán. Jaké vděčnosti se kupř. dočkal Mojžíš za to, že vyvedl národ svůj z otroctví egyptského? - To tedy chtěli jsme připomenouti každému pro útechu, který se snad rmoutí příliš nad nevděčností, tupostí a neuznalostí lidu a snad proto se chystá vším praštit. Vždyť právě proto se přičiňujeme, že jsou tak tupí a neznalí, chceme totiž, aby alespoň potomci byli jiného druhu.

Analogie mezi Havlem z husitské básně a Havlíčkem jakožto tvůrcem, o jehož dílo se vedl spor, není zcela úplná, ale shodný rys tu je. Oběma básníkům z přelomu století, Neumannovi ani Gellnerovi, autentický Havlíček vlastně nevyhovoval, a to v podstatě svou antidoktrinářskou otevřeností. Neumann se no zřekl, protože ho nemohl včlenit do své představy anarchistické vzpoury, a své pojetí dobráckého slabocha, neodpovídající skutečnosti, imputoval nakonec i do díla Gellnerova. Ten se naopak chtěl s Havlíčkem ztotožnit, ale přestože se na Havlíčka tam, kde uvažoval o úloze a hodnotě lidu a davu přímo odvolal, využiv přitom i Havlíčkových básnických obrazů, ve svém deziluzivním individualistickém elitním anarchismu ho vlastně nakonec také popřel a odmítl. Jak je vidět,

ani Havel, ani Havlíček to neměli lehké.

Srdečně Tě zdravím a tisknu Ti ruku

A l e x a n d r S t i c h